

Materiały

REICHSZENTRALE FÜR HEIMATDIENST — URZĄD PROPAGANDY REPUBLIKI WEIMARSKIEJ

W okresie Republiki Weimarskiej ważną rolę w dziedzinie kształtowania opinii społeczeństwa niemieckiego, zwłaszcza wobec Polski, odgrywał urząd pod nazwą *Reichszentrale für Heimatdienst* (RfH). Nazwa ta, podobnie jak jej polski przekład — Centrala Rzeszy dla Służby Ojczyźnianej — nie jest wystarczająco komunikatywna, nie należy też ona do szerzej znanych. RfH nie zabiegała bowiem o popularność. Wręcz przeciwnie, z woli czynników rządowych, jako ich transmisja, RfH unikała rozgłosu, działając głównie poprzez instytucje o rzeczywistych lub pozornych cechach organizacji społecznych.

Utrudniało to oczywiście poznanie samej RfH, pełniącej faktycznie funkcję urzędu propagandy Republiki Weimarskiej. W tym charakterze RfH często zajmowała się problematyką stosunków polsko-niemieckich, przede wszystkim zaś kwestią polskiej granicy zachodniej. Ten właśnie odcinek jej działalności uzasadnia w sposób szczególnie celowość bliższego rozpoznania tej instytucji na podstawie mniej dotąd znanych i wyzyskanych dokumentów, zachowanych w archiwach zachodnioniemieckich¹.

1. ORGANIZACYJNA GENEALOGIA RfH

Prekursorami RfH, wchłoniętymi zresztą przez nią, były trzy następujące organizacje:

- 1) *Zentrale für Heimatdients* (ZfH — Centrala Służby Ojczyźnianej),
- 2) *Pressestelle des Demobilmachungsamtes* (PdD — Placówka Prasowa Urzędu Demobilizacyjnego),
- 3) *Werbedienst der Deutschen Republik* (WdDR — Służba Werbunkowa Republiki Niemieckiej²).

Z trzech wymienionych wyżej organizacji najwcześniej powstała ZfH.

¹ *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*, Bonn — Archiwum Polityczne Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Bonn; *Bundesarchiv Koblenz* — Archiwum Federalne, Koblencja.

² Reichskanzlei. Bericht Nr. 3397. Berlin, 24 II 1920; *Bundesarchiv Koblenz* (dalej: BK) R. 43 I/2504, pag. 16 - 37.

Z ramienia rządu powołał ją do życia w lutym 1918 r. ówczesny wicekanclerz Rzeszy F. Payer³.

O utworzeniu *ZfH* zdecydował głównie przedłużający się i niepomysłny dla Niemiec przebieg I wojny światowej, złe zaopatrzenie i rodzące się na tym m. in. tle niezadowolenie społeczeństwa niemieckiego. Rząd Rzeszy starał się przeciwdziałać tym nastrojom i urabiać opinię społeczną, odpowiednio do prowadzonej przez siebie polityki zagranicznej, gospodarczej, kulturalnej i socjalnej. Takie właśnie zadanie postawione zostało przed *ZfH*, która miała działać z pozycji rzekomo ponadpartyjnych i przy wyzyskaniu wszystkich podówczas dostępnych środków masowego przekazu jak: prasa, ulotki, plakaty, filmy, prelekcje i wykłady ilustrowane przezroczami itd.

W pierwszym okresie swego istnienia, jeszcze w czasie I wojny światowej, *ZfH* koncentrowała swą uwagę na potencjalnych ośrodkach rewolucyjnych, zwłaszcza na środowiskach górniczych. W pierwszych już jednak dniach pokoju główny ciężar jej działalności przeniesiony został na „pracę oświatową” i agitację na „zagrożone” plebiscytem i „polskim niebezpieczeństwem Prusy Wschodnie i Zachodnie”. To samo odnosiło się do Górnego Śląska. W zakresie koordynacji i centralizacji propagandy plebiscytowej *ZfH* była wspólnym urzędem rządów Rzeszy i Prus⁴.

Na terenach objętych plebiscytami urząd ten, podobnie jak i inne organa państwowe, nie mógł jednak brać bezpośredniego udziału w działalności propagandowej i agitacyjnej, ponieważ zabraniały tego postanowienia traktatu pokojowego. Z tego względu Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Rzeszy zwołało na dzień 1 VIII 1919 r. konferencję tych stowarzyszeń i organizacji, które przewidywało do prowadzenia owej propagandy i agitacji „siłami społecznymi”⁵, wyznaczając równocześnie *Deutscher Schutzbund* (*DS* = Niemiecki Związek Ochronny) na ich organizację nadrzędną i „społeczne ogniwo” do *ZfH*.

Nie chodziło przy tym tyle o bezpośredniego koordynatora dla dziesiątek różnego typu i autoramentu organizacji działających w jednym kierunku i w tym samym celu, ile o zapewnienie lepszych możliwości kamuflowania faktycznie inspirującej i koordynującej roli czynników rządowych. *ZfH*, jako urząd Rzeszy (*Reichsstelle*), odpowiedzialna za całokształt urabiania wówczas w Niemczech opinii społecznej i otrzymująca w związku z tym dyrektywy rządowe za pośrednictwem szefa prasowego Kancelarii Rzeszy⁶, w zakresie

³ RfH. Zentraleitung, Berlin, 16 X 1926. Herr Ministerialdirektor Dr. Kiep. Presseabteilung der Reichsregierung. Berlin; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (dalej: PAAA), Nachrichten-Abteilung, Deutschland 19, Bd 7.; Reichskanzlei (Notatka), Karlsruhe, 24 VI 1919; BK R. 43 I/2501, pag. 126.

⁴ Ergebnis der Sitzung im preussischen Ministerium des Innern am 6. September 1919; BK R. 43 I/344, pag. 79 - 81.

⁵ Np.: Deutscher Schutzbund für Grenz- und Auslandsdeutsche, Freie Vereinigung zum Schutze Oberschlesiens, Reichsverband Ostschutz.

⁶ *ZfH*, Berlin, 19 VI 1919. Herrn Unterstaatssekretär in der Reichskanzlei; BK R. 43 I/2501, pag. 111 - 112.

propagandy i agitacji plebiscytowej działała nieoficjalnie i stąd w najwyższym stopniu zainteresowana była w maksymalnym ograniczeniu bezpośrednich kontaktów z nader licznymi organizacjami terenowymi. Dotyczyło to zarówno wytycznych, jak i znajdujących się w gestii ZfH środków finansowych i materialnych. Nad rozdzielaniem tych ostatnich sprawowali nadzór oddelegowani do ZfH komisarze z ramienia ministerstw spraw wewnętrznych i finansów Rzeszy⁷.

Zgodnie z osiągniętym jednomyślnie porozumieniem z dnia 30 VI 1919 r., koszty związane z propagandowym oddziaływaniem na ludność terenów objętych plebiscytami ponosiły po połowie rządy Rzeszy i Prus⁸. Przy sporządzaniu budżetu dla ZfH zainteresowane resorty Rzeszy i Prus uwzględniały w pierwszej połowie 1919 r. następujące pozycje:

- a) koszty techniczne (biura, materiały biurowe, opłaty za prąd, czynsze itd.)
- b) obsługa prasowa,
- c) materiały propagandowe (druki zwarte i ciągłe, ulotki, plakaty itd.),
- d) mężowie zaufania (*Vertrauensmänner*), organizacje społeczne i partie polityczne,
- e) oddziaływanie na opinię własną i zagraniczną.

Terytorialny i częściowo osobowy podział funduszy na okres 18 miesięcy po ratyfikowaniu traktatu pokojowego przedstawiał się — w zestawieniu ogólnym i przy zachowaniu ówczesnej niemieckiej nomenklatury — następująco:

I. Prusy Zachodnie i Prusy Wschodnie	22 140 000 marek
II. Górny Śląsk	18 000 000
III. Szlezwik	1 000 000
IV. Eupen-Malmedy	480 000
V. Mężowie zaufania	2 330 000
R a z e m	44 000 000 marek ⁹

Już w lipcu 1919 r. minister finansów Rzeszy zatwierdził ów budżet w wysokości 44 000 000 marek, godząc się jednak na przekazanie na przeznaczone konto jedynie pierwszej raty w wysokości 22 000 000 Marek, a więc połowy zatwierdzonej sumy¹⁰. Nie jest rzeczą wykluczoną, iż przed wypłaceniem całej kwoty powstrzymywało ministra finansów dotychczasowe doświadczenie z kierownictwem ZfH, które przystąpiło do swojej działalności z taką energią, iż przyznane dla ZfH początkowo na cały rok 1919 trzy miliony marek

⁷ Der Minister des Innern, Berlin, 27 VIII 1919. Herrn Unterstaatssekretär der Reichskanzlei; BK R. 43 I/344, pag. 62 - 64.

⁸ Auszug aus dem Protokoll der Sitzung des Reichsministeriums vom 30. Juli 1919; BK R. 43 I/344, pag. 25.

⁹ R[eichskanzlei], Aufstellung über die nach Ratifizierung des Friedens für die nächsten 18 Monate benötigten Propagandamittel in den Abstimmungsgebieten, mit einem Anhang für die Abgetretenen und besetzten Gebiete. BK R. 43 I/344, pag. 33 - 38.

¹⁰ RfH, Berlin, 26 VII 1919; BK R. 43 I/344, pag. 33 - 38.

rozchodowane zostały już w I kwartale tegoż roku¹¹, w związku z czym domagało się ono natychmiast dalszych siedmiu milionów marek¹².

Podobną zdolność wydatkowania pieniędzy, bo aż ośmiu milionów marek w ciągu kilkunastu tygodni swego istnienia, od 9 IX 1918 r. do czasu wchłonięcia przez *ZfH* w pierwszej połowie 1919 r., wykazała wspomniana już Służba Werbunkowa Niemieckiej Republiki (*Werbedienst der deutschen Republik — WdDR*)¹³.

W połowie 1919 r. — decyzją Kancelarii Rzeszy — *Zentrale für Heimatdienst (ZfH)* przemianowana została na *Reichszentrale für Heimatdienst (RfH — Centrala Rzeszy dla Służby Ojczyznianej)*, uzyskując równocześnie potwierdzenie swego statutu jako urzędu Rzeszy (*Reichsmittelbehörde*), stałą pozycję w budżecie Rzeszy¹⁴, jak również zwolnienie od opłat pocztowych dla swej korespondencji¹⁵.

2. KADROWA I ORGANIZACYJNA STRUKTURA RfH

Uchwała *Reichstagu* z dnia 5 lipca 1921 r., powzięta na wniosek rządzących partii koalicyjnych, określiła rolę *RfH* jako urzędu służącego „wyjaśnianiu kwestii niemieckiej polityki zagranicznej, gospodarczej, społecznej i kulturalnej nie ze stanowiska poszczególnych partii, lecz ze stanowiska i w imię interesów całego państwa”. Z tego względu rząd Rzeszy został tą samą uchwałą zobowiązany do utworzenia przy *RfH* tzw. parlamentarnej rady doradczej (*Parlamentarischer Beirat*). Jednocześnie powoływana uchwała zastrzegła, by wśród zawodowych pracowników aparatu *RfH* i wśród jej mężów zaufania zachowane zostały proporcje i hierarchie ważności, odpowiadające istniejącemu układowi sił w parlamentarnej radzie doradczej i w życiu społecznym.

W wykonaniu uchwały *Reichstagu* z dnia 5 VII 1921 r., rząd Rzeszy zwołał pierwszą taką naradę dnia 30 IX 1921 r. Uczestniczyło w niej po dwóch delegatów z ramienia każdej partii reprezentowanej w *Reichstagu*, z wyjątkiem przedstawicieli komunistów i politycznych ugrupowań tzw. *Völkische*.

W sytuacji dalekiej wówczas od pełnej stabilizacji politycznej doszło wnet do odchyień, czy nawet zakłóceń w procentowym udziale przedstawicieli poszczególnych partii zarówno w łonie parlamentarnego ciała doradczego, jak i w szeregach urzędników i honorowych funkcjonariuszy *RfH*. Prowadziło to oczywiście do niesnasek wśród rywalizujących partii i grup. Do jeszcze większych rozdzwieńków dochodziło w samym aparacie *ZfH*, a to w związku z nieuregulowanym ostatecznie i mało stabilnym statutem tej organizacji.

¹¹ Reichskanzlei, Berlin, 21 V 1919. An das Reichsfinanzministerium. BK R. 43 I/2520, pag. 18.

¹² *Ibidem*, pag. 29 - 30.

¹³ BK R. 43 I/2506.

¹⁴ Kapitel 1, Titel 36 — Kapitel 3, Titel 49.

¹⁵ Der Unterstaatssekretär in der Reichskanzlei, Berlin, 20 XI 1919. An das Reichspostministerium, Berlin. BK 43 I/2506.

Przy zachowywaniu bowiem zasady bezpośredniego podporządkowania RfH najwyższym władzom Rzeszy, zmieniano pośrednich jej zwierzchników, obdarzając tą funkcją najczęściej szefa prasowego rządu Rzeszy, przez co też wkrótce już po jej utworzeniu RfH traktowana i nazywana była często jako Referat Wydziału Prasowego Rządu Rzeszy (*Referat der Presseabteilung der Reichsregierung*), a nie jako urząd dysponujący własną pieczęcią państwową i własną nazwą.

Nie chodziło zresztą wcale o oznaki zewnętrzne. Powody niezadowolenia pracowników RfH byłyby bardziej prozaiczne. Chodziło im mianowicie o przywileje i świadczenia osobowe. Zawieść pracowników RfH wywoływana była szczególnie sytuacją pracowników wydziału prasowego Ministerstwa Spraw Zagranicznych (*Presseabteilung des Auswärtigen Amtes*), którzy mieli unormowany status, dodatki służbowe, a nade wszystko pozycję urzędników stałych (*Beamten*). Stąd przez pierwsze lata, a właściwie do 1926 r., zabiegi kierownictwa i pracowników RfH o budżetowe wyodrębnienie od Wydziału Prasowego Rządu Rzeszy (*Presseabteilung der Reichsregierung*) i przejście na etat Ministerstwa Spraw Zagranicznych względnie na etat Kancelarii Rzeszy (*Reichskanzlei*) przy zachowaniu tylko szefa prasowego rządu Rzeszy na stanowisku kierownika RfH¹⁶.

Inflacja spowodowała też z dniem 1 stycznia 1924 r. częściową redukcję i kompresję etatów w RfH. Tak np. w terenie liczba urzędników (*Angestellten*) ze 101 spadła do 51, a więc zmniejszyła się o 50%; w berlińskiej centrali RfH z 57 pozostało 38 pracowników (*Angestellten*). Tak więc w dniu 1 stycznia 1924 r. cała organizacja RfH w Rzeszy liczyła 89 urzędników (*Angestellten*), etatowych i płatnych¹⁷, nie uwzględniając tu całej armii (około 30 tysięcy) honorowo pracujących działaczy i agitatorów. Ci ostatni równowazyli zmniejszenie liczby etatowych pracowników.

Wszystkie wspomniane wyżej trudności i zmiany nie zaważyły absolutnie na samym systemie organizacyjnym berlińskiej centrali RfH, którą kierował niemalże nieprzerwanie dr Strahl. W ogólnym zarysie centrala RfH (jej organizacyjną strukturę szczegółowo przedstawia aneks 1) składała się na początku swego istnienia z pięciu wydziałów, a mianowicie: z centralnego, organizacyjnego, polityczno-gospodarczego, wychowania obywatelskiego i technicznego¹⁸. Już w pierwszych latach dwudziestych centrala rozszerzona została o dwa referaty. Pierwszy z nich zajmował się sprawami ludności niemieckiej pogranicza, drugi koncentrował się na politycznych, kulturalnych i gospodarczych problemach Nadrenii¹⁹.

Kolejna reorganizacja, przeprowadzona w 1927 r., doprowadziła do uprosz-

¹⁶ RfH. Zentralleitung, Berlin, 16 X 1926. Herrn Ministerialdirektor Dr. Kiep. Presseabteilung der Reichsregierung, Berlin. PAAA. Nachrichten-Abteilung. Deutschland, 19, Bd 7.

¹⁷ RfH, Berlin, 7 XII 1923. An die Pressenabteilung. Z. Hd. von Herrn Oberreg. Schneider. PAAA; Nachrichten-Abteilung. Deutschland 19, Bd 6.

¹⁸ RfH, BK R. 43/2504, pag. 38.

¹⁹ RfH, BK 43/2507, pag. 133.

czonego systemu organizacyjnego centrali RfH, który opierał się wówczas w zasadzie na trzech referatach generalnych i trzech zwykłych²⁰. Jak się wnet okazało, było to tylko przejściowe rozwiązanie²¹, ponieważ w 1931 r. powrócono w zasadzie do wzorów organizacyjnych z pierwszych lat istnienia RfH²².

RfH posiadała oddziały krajowe (*Landesabteilung*). Ich liczba w ciągu lat ulegała zmianom w zależności od stopnia propagandowego zaangażowania się ich działaczy oraz od wysokości wpływających sum na konto RfH. W drugim roku swego istnienia, to znaczy w 1920 r., będącym rokiem rozkwitu, RfH posiadała 26 oddziałów krajowych, których biura zlokalizowane zostały w następujących miastach: Barmen, Berlin, Berlin-Schöneberg (dla Markt Brandenburg), Bremen, Darmstadt, Dortmund, Drezno, Duisburg, Erfurt, Frankfurt nad Menem, Hanower, Hamburg, Heidelberg, Halle/S., Kassel, Kilonia, Legnica, Magdeburg, Monachium, Münster, Neumünster, Rostock, Szczecin, Wrocław²³. W 1931 r. liczba oddziałów terenowych spadła do 16, nie wliczając berlińskiej centrali²⁴. Pod względem przynależności partyjnej wśród kierowniczej kadry w oddziałach krajowych zdecydowany prym wiedli najliczniej tam reprezentowani członkowie SPD. Było ich we władzach terenowych RfH co najmniej dwukrotnie więcej niż członków najbardziej konkurencyjnej DdP i trzykrotnie więcej niż przedstawiciele chadeckiego Centrum²⁵.

Względnie częste reorganizacje RfH powodowane były nie tylko chęcią polepszenia stylu pracy i zwiększenia efektywności działalności propagandowej, lecz również względami oszczędnościowymi. One to np. głównie stały na przeszkodzie utworzenia oddziału krajowego i biura RfH w Kolonii, o co w 1930 r.²⁶ i ponownie na początku 1931 r. usilnie, a bezskutecznie, zabiegał ówczesny nadburmistrz tego miasta — Konrad Adenauer²⁷.

3. METODY DZIAŁANIA RfH

W przeciwieństwie do względnie częstych zmian organizacyjnych systemu RfH, nie ulegał prawie żadnym zmianom charakter, cel i metody jej działalności. Bez względu na bezpośrednie podporządkowanie, RfH była od samego początku swego istnienia „urzędową placówką uświadamiającą rządowi Rzeszy” (*Amtliche Aufklärungsstelle der Reichsregierung*)²⁸, co zostało zresztą oficjal-

²⁰ Referatsabteilung der RfH (1927); BK, R. 43 I/2509.

²¹ Referatsabteilung der Reichszentrale für Heimatdienst (1927); BK R. 43 I/2509.

²² Geschäftsverteilungsplan der RfH (1931); BK R. 43 I/2504, pag. 96 - 97.

²³ Landesabteilungen der RfH. BK, R. 43 I/2504, pag. 40.

²⁴ Geschäftsverteilungsplan der RfH (1931); BK R. 43 I/2504, pag. 96 - 97.

²⁵ Parteizugehörigkeit der Leiter bzw. Referenten der Aussenstellen (der RfH); BK, r. 43 I/2507, pag. 266.

²⁶ Oberbürgermeister Konrad Adenauer, Köln, 7 X 1930. Herrn Staatssekretär in der Reichskanzlei, Dr. Pünder, Berlin; BK R. 43 I/2513, pag. 172.

²⁷ Der Oberbürgermeister Konrad Adenauer (Köln), 15 IV 1931. Herrn Staatssekretär in der Reichskanzlei, Dr. Pünder, Berlin; BK R. 43 I/2514, pag. 131.

²⁸ ZfH, Berlin, 25 IV 1919. An den Ministerpräsidenten des Reichsministerium, Herrn Scheidemann; BK R. 43 I/2501, pag. 36.

nie potwierdzone przez Philippa Scheidemanna, szefa pierwszego rządu Republiki Weimarskiej. Stwierdził on *expressis verbis*: „Centrala Służby Ojczyźnianej jest placówką urzędową i przyłączoną do Kancelarii Rzeszy”²⁹.

Władzom Rzeszy i kierownictwu RfH chodziło zawsze o ujednoczenie propagandy państwowej i scentralizowany rozdział sił i środków, przeznaczonych na jej cele, co jednak w praktyce ograniczyło się do czasu i obszaru terenów objętych plebiscytami na pograniczu polsko-niemieckim. Narastanie antypolskiej propagandy wyzwało tyle różnych inicjatyw, zarówno poszczególnych resortów państwowych, jak komunalnych i społecznych, iż już u progu lat dwudziestych nie ulegało wątpliwości, że RfH nie będzie spełniała w pełni roli centralnej i koordynującej, nie mówiąc już o pozycji monopolistycznej.

Najkonsekwentniej i najpełniej powiodło się kierownictwu i systemowi RfH w zakresie stosowania i eksploataowania jednolitych metod oraz środków masowej propagandy. Jakkolwiek w treści swej prymitywne, w formie np. wizualnej sposoby oddziaływania tej propagandy były — jak na ówczesne czasy — względnie nowoczesne i łatwo trafiające do adresata. Plakaty malowane jaskrawymi kolorami i o patetycznej, „ojczyźnianej” treści, równie patetyczne i demagogiczne ulotki, adresowane były do poszczególnych grup społecznych oraz zawodowych³⁰. Apelowano w nich o ponoszenie ofiar i wyrzeczeń dla ojczyzny niemieckiej. Tak np. w ulotce dla górników Zagłębia Ruhry³¹, RfH wzywała do ratowania swoiście pojętego honoru górniczego stanu, co miało polegać na niedawaniu posłuchu komunistom i zrezygnowaniu z postulatu skrócenia dnia pracy w kopalniach pod ziemią do sześciu godzin.

W zakresie propagandy wizualnej RfH wyzyskała całą gamę możliwości, wydając zarazem ulotki, rysunkowe i obrazkowe składanki, pocztówki, ilustrowane i wierszowane foldery, nade wszystko zaś dysponowała już takimi nowościami w dziedzinie propagandy wizualnej, jak film i przeźrocza. W szczególności na te ostatnie RfH nie żałowała pieniędzy i sporządzała całe ich zestawy. Przeźrocza ożywiały bowiem i uatrakcyjniały wykłady oraz prelekcje, do których RfH przywiązywała dużą wagę. W samym tylko okresie od 1 IV 1924 r. do 1 I 1925 r., a więc w czasie trzech kwartałów, RfH zleciła wykonanie 12 zestawów przeźroczy za ogólną cenę 77 900 marek. Wśród tych zestawów znalazły się m. in. takie tytuły jak: *Kłamstwo o winie* (Niemiec za rozpętanie I wojny światowej — wyj. J. S.), *Niemczyzna zagraniczna*, *Naród niemiecki* itd.³².

W tym samym mniej więcej okresie, na przełomie lat 1923/1924 r., RfH w ścisłym porozumieniu i pod kontrolą Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rzeszy wydała lub kończyła opracowanie 14 broszur o tak wymownych ty-

²⁹ Der Präsident des Reichsministeriums, Berlin, 7 VI 1919. An den Staatsrat für Anhalt; BK R. 43 I/2501, pag. 38.

³⁰ Np. ulotki: *An die Gebildeten der deutschen Nation!*, *An die Jugend!*

³¹ Bergarbeiter, was geth vor!; BK R. 43 I/2504.

³² Reichszentrale für Heimatdienst. Im Auftrag gegebene Lichtbildreihen; PAAA, Nachrichten-Abteilung, Deutschland 19, Bd 6.

tułach jak np.: *Niemcy potrzebują kolonii, Walka o niemieckie granice, Ilustrowane dokumenty do kwestii kłamstwa o winie za rozpętanie wojny* itd.³³

Broszury te publikowano często bez podania nazwy instytucji wydającej i kolportującej je. Każdorazowo bowiem RfH, w ścisłym porozumieniu z Ministerstwem Spraw Zagranicznych Rzeszy, ustalała krąg adresatów, (*Auswärtiges Amt* (AA) decydowało też, czy publikacja nadawała się do wyzyskania w prasie, czy też tylko dla mniej lub bardziej zamkniętego grona specjalistów. Dopiero po ustaleniu listy odbiorców ujawniał się wydawca i kolporter broszury pieczętą z napisem: *Überreicht von der Reichszentrale für Heimatdienst*. Tak było np. w przypadku broszury pt. *Polska i pakt gwarancyjny*³⁴. Referat IV AA, tzw. Referat polski, konkretnie zaś dr Roth, zezwolił na kolportaż tej broszury jedynie w starannie wybranym gronie, natomiast zabronił kategorycznie jej udostępnienie prasie.

Ta sama procedura odnosiła się także do wydawnictw ciągłych RfH, a więc do tzw. „Wytycznych” („Richtlinien”) i do periodyku „Der Heimatdienst”. Oba wydawnictwa ciągle, a także ukazujące się nieperiodycznie materiały pomocnicze dla prelegentów, tzw. *Rednermappen*, pomyślane były przede wszystkim jako opracowania dla wspomnianej już rzeszy 30 tysięcy mężów zaufania, w tym przypadku honorowych działaczy RfH, którzy według gotowych już konspektów i tekstów ustalonych z AA prowadzili agitację w ujednoliconym tonie i formie.

Na łamach wspomnianych już „Richtlinien” częstym tematem była Polska i stosunki polsko-niemieckie. Już same nawet okładki tego wydawnictwa zawierały akcenty rewizjonistyczne. Tak np. strona tytułowa „Richtlinie” nr 148³⁵ zawierała mapę zachodniej Polski, na której to mapie zaznaczona została również granica byłego zaboru pruskiego wg stanu z 1914 r., a ponadto wzdłuż ówczesnej polsko-niemieckiej granicy i po polskiej jej stronie szeroki pas znaczący „linię demarkacyjną” od Chojnic i Nakła po Rawicz. Linia ta rozgraniczać miała na polskim terytorium zwarty rzekomo niemiecki obszar językowy. Poznańskie określone tam zostało jako „teren graniczny” i jako „teren walki” (*Kampfgebiet*) między germańskim a słowiańskim elementem³⁶.

Podobną okładką opatrzona została „Richtlinie” nr 178³⁷, przedstawiająca „tragiczne” rozczłonkowanie prowincji *Grenzmark Posen-Westpreussen* i wyliczająca skrupulatnie, ile to kilometrów kwadratowych poszczególnych powiatów, np. pilskiego, międzyrzeckiego, złotowskiego, trzcianeckiego, babińskiego, oddać musiano Polsce.

³³ Verzeichnis der von der Reichszentrale für Heimatdienst herausgegebenen bzw. noch in der Arbeit befindlichen Druckschriften; PAAA, Nachrichten-Abteilung, Deutschland 19, Bd 9.

³⁴ Sonderbericht. 1 IX 1924. Nr. 4. Polen und der Garantiepakt.

³⁵ Reichszentrale für Heimatdienst. „Richtlinie” Nr. 148. Grenzlandserie Nr. 11. Mai 1927. Posen.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Reichszentrale für Heimatdienst. „Richtlinie” Nr. 178. Berlin - April 1929 Grenzlandreihe Nr. 15.

Mąż zaufania, prelegent RfH czy też inny czytelnik mógł się np. z „Richtlinie” nr 99 dowiedzieć, że Kraków był „w średniowieczu niemieckim miastem z drugim po Pradze, a przed Wiedniem, najstarszym niemieckim uniwersytetem” („Krakau im Mittelalter deutsche Stadt mit der zweitältesten deutschen Universität — nach Prag, vor Wien...”) oraz o „małym, 400 tysięcy głów liczącym, narodzie Słonczaków, powstałym z wymieszania się Polaków, Niemców i Czechów”³⁸.

Obok tzw. serii granicznej (*Grenzlandreihe*) akcenty rewizjonistyczne wykazywały również „Richtlinien” z serii tzw. *Auslandskundliche Reihe*³⁹.

Niektóre wydawnictwa periodyczne i zwarte RfH nie zostały opublikowane. Miały one bowiem albo charakter wywiadowczy (na temat stanu polskiej armii oraz polskiego budżetu wojskowego i były przekazywane bezpośrednio do Ministerstwa *Reichswehry*)⁴⁰, albo też — jako poufne i bardziej obiektywne — drukowane były tylko na powielaczu i przeznaczone dla wybranych mężów zaufania, Tak było w przypadku dwóch pozycji wydawnictwa ciągłego RfH pt. *Berichte aus Polen*. W jednym przypadku była to broszura o „historii rozwoju polskiej armii” (*Die Entwicklungsgeschichte der polnischen Armee*), w drugim zaś chodziło o opracowanie na temat politycznej sytuacji Polski w okresie od listopada 1922 r. do marca 1924 r.⁴¹

Auswärtiges Amt nie tylko sugerował, kontrolował i akceptował tematy broszur oraz innych wydawnictw RfH. IV Wydział AA, zajmujący się sprawami polskimi, sam był odbiorcą broszur dotyczących Polski⁴², sam zalecał ich wyzyskiwanie jako wytycznych dla mężów zaufania RfH, jak to było w przypadku broszury Adolfa Eichlera pt. *Das Unrecht an Soldau*⁴³. Antypolski paszkwil Eichlera pt. *Was ist aus Westpreussen geworden?*, w którym m. in. ustanowienie w Polsce monopolu spirytusowego potraktowane zostało jako zamierzony cios w gdańskie gorzelnie niemieckie, rozesłany został — według wewnętrznego rozdzielnika AA — do niemieckich przedstawicielstw dyplomatycznych na obu półkulach⁴⁴.

³⁸ Reichszentrale für Heimatdienst. Richtlinie Nr. 99. Auslandkundliche Reihe. Nr. 5. Berlin- April 1925. Die Slaven der Nachfolgestaaten Österreichs.

³⁹ Np. „Richtlinie” Nr. 70. Die Deutschen ausserhalb der Grenzen; „Richtlinie” Nr. 83 — Das Deutschtum der Nachfolgestaaten Österreichs; „Richtlinie” Nr. 94 — Das Hultschiner Ländchen.

⁴⁰ RfH. Berlin, 22 V 1924. An das Auswärtige Amt, Berlin; AA IV po 8423, Berlin, 4 VII 1924. An das Reichswehrministerium. Abschriften zweier der Reichszentrale für Heimatdienst zugegangenen Berichte über den dortigen Stand der Polnischen Armee.

⁴¹ Reichszentrale für Heimatdienst; BK R. 43 I/120, pag. 224.

⁴² IV AA Roth, Berlin 16 XII 1924. An die Reichszentrale für Heimatdienst; PAAA, IV Polen, Pol. 1, Bd 3, pag. 139.

⁴³ IV Po AA 6606/I S. Dr. Roth. Berlin, 7 V 1925. Herrn Hoffmann, Reichszentrale für Heimatdienst, Berlin.

⁴⁴ IV Po AA 13976, Berlin — 28 X 1925, Dr. Roth, PAAA; IV Polen, Po 2, Bd 18, pag. 9 - 13.

Przed wszystkim tematykę stosunków polsko-niemieckich i walki niemieczyny z „polskim naporem” na pograniczu podejmowały na powielaczu drukowane, biuletyny „Grenzbericht”. Pierwszy numer tego biuletynu pomyślanego jako miesięcznik, ukazał się na początku 1925 r. „Grenzbericht” publikował także przyczynki na temat pogranicza i stosunków niemieckich z Danią i z Czechosłowacją⁴⁵. Od połowy 1928 r. „Grenzbericht” ukazywał się jako kwartalnik. Od sierpnia 1926 r. do lutego 1932 r. wydawano też jego mutację pt. „Oberschlesischer Grenzbericht”.

Wszystkie elementy programowo-tematyczne, łącznie z aktualnymi wytycznymi i ogłoszeniami, zawierał oficjalny organ RfH, dwutygodnik „Der Heimatdienst”. Dwutygodnik ten ukazywał się w nakładzie 40 tysięcy egzemplarzy, z czego tylko 11 tysięcy przypadało na abonentów, reszta pokrywała się prawie idealnie z liczbą 30 tysięcy honorowych współpracowników RfH na obszarze Rzeszy. Od października 1928 r. RfH wydawała również miesięcznik „Deutschland”, redagowany z myślą o Niemcach żyjących poza granicami Rzeszy jako adresatach, drukowany zatem już wtedy nie czcionkami gotyckimi, lecz łacińskimi⁴⁶. Niejako gotowe referaty w postaci zebranych już i odpowiednio zestawionych materiałów dostarczała RfH dla swych mężów zaufania w formie tzw. *Rednermappe*, a więc były to swego rodzaju „teczki prelegenta”, na które wydawano jednorazowo kwoty w wysokości 6–8 tysięcy marek⁴⁷.

RfH dostarczała nie tylko materiałów do prowadzenia wykładów w terenie. Zadbala również i o to, by terenowi wykładowcy prowadzili je w odpowiedniej formie i możliwie jednolicie pod względem treści, nie mówiąc już o jednolitym i założonym przez państwo celu tej agitacji. Z tego względu RfH organizowała m. in. tzw. szkoły prelegentów (*Rednerschulen*), *weekendowe konferencje (Wochentagungen)*, dni kształcenia obywatelskiego (*Staatsbürgerliche Bildungstage*) czy tygodnie szkolenia RfH (*Schulungswoche der Reichszentrale für Heimatdienst*). Były to w zasadzie niejako imprezy objazdowe. Z reguły stały zespół prelegentów-metodologów obsługiwał w odstępach kilkudniowych grupy mężów zaufania RfH w różnych miejscowościach⁴⁸. Tak np. w jednym tylko roku szkoleniowym 1928/1929 RfH przeprowadziła 55 kursów państwowo-politycznych (*Staatspolitische Lehrgänge*) po 4–6 wieczorów każdy. Objęły one ogółem 75 tysięcy osób, a zajęcia prowadziło 196 wykładowców, wśród nich znani ówczesnie profesorowie jak: Hoetsch, Haushofer, M. H. Böhm, M. Laubert, Dibelius, Theodor Heuss i Erich Obst. Ten ostatni

⁴⁵ Komplet „Grenzbericht” dostępny jest w PAAA, IV Polen, Po D; Bd 1; Deutschland ins Ausland.

⁴⁶ Tätigkeitbericht der RfH für das Jahr Etatjahr 1928/1929. BK R. 43 I/2511, pag. 353–363.

⁴⁷ Tak np. *Die Rednermappe über die Kriegsschuldfrage*. Cały koszt nakładu 8 tysięcy egzemplarzy wyniósł 8 tysięcy marek.

⁴⁸ Staatsbürgerliche Bildungstage der Reichszentrale für Heimatdienst von September 1925 bis Januar 1926.

wygłaszał prelekcje pod wymownym tytułem *O przestrzeni życiowej narodu niemieckiego*⁴⁹.

W tym samym okresie zimy 1928/1929, RfH przeprowadziła: 737 *weekendowych* szkoleń z zakresu wychowania obywatelskiego z udziałem 108 tysięcy słuchaczy; 83 konferencje dla wybranych grup zawodowych, zwłaszcza nauczycieli; 9 konferencji dla działaczy związków zawodowych; 9850 wykładów indywidualnych, ilustrowanych przezroczami dla 80 tysięcy słuchaczy oraz dwa tysiące wykładów na tematy bieżące. W okresie sprawozdawczym 1928/1929 RfH prowadziła 14 szkół dla prelegentów (*Rednerschulen*)⁵⁰. Poza tym RfH zorganizowała wtedy objazdową (od września 1929 r.) wystawę pod tytułem *Deutscher Lebenswille*⁵¹. Na początku 1930 r. nazwa wystawy została zmieniona i w nowej wersji brzmiała: *Deutschlands Not und Lebenswille*.

Dla najbardziej zaufanych swych działaczy RfH organizowała konferencje zamknięte, traktowane jako poufne. Takimi były np. „Wschodnioniemieckie konferencje graniczne” (*Ostdeutsche Grenztagungen*), odbywane głównie na terenie ówczesnych Prus Wschodnich⁵² oraz na Górnym Śląsku. W tym ostatnim przypadku udział w konferencjach brali przedstawiciele kół przemysłowych i gospodarczych Górnego Śląska, ówczesne jego władze administracyjne różnych szczebli, partie, organizacje społeczne oraz dziennikarze. Przebieg i treść obrad otaczana była tajemnicą, ponieważ chodziło o ustalenie jednolitej taktyki i linii postępowania wobec ludności rodzimej pogranicza⁵³. Tajemnicą otoczone były też meldunki dotyczące Polaków, zamieszkujących na terenach pogranicznych. RfH słała je bezpośrednio do *Auswärtiges Amt*⁵⁴.

Wspomniane już uprzednio publikacje, szkolenia i wykłady nie wyczerpywały środków oddziaływania RfH na opinię publiczną, o której nastrojach meldowali do berlińskiej centrali systematycznie mężowie zaufania. RfH wyspecjalizowała się tedy w oddziaływaniu na prasę lokalną poszczególnych regionów i miejscowości, dostarczając jej odpowiednio dobranych materiałów własnych lub reprezentujących ten sam punkt politycznego widzenia. Własne materiały powielać mogły w każdej potrzebnej ilości dwa przy RfH afiliowane przedsiębiorstwa gospodarcze, a mianowicie *Deutscher Lichtbild-Dienst* i *Zentralverlag GmbH*⁵⁵.

⁴⁹ Vorlesungsverzeichnis für die Schulungswoche der Reichszentrale für Heimatdienst in Maulbronn, 26 - 31. Juli 1926.

⁵⁰ Tätigkeitsbericht der Reichszentrale für Heimatdienst für das Etatjahr 1928/1929; BK R. 4 I/2511, pag. 353 - 363.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Ostdeutsche Grenztagung in Lötzen, PAAA, IV Polen, Po 2 (Ostpreussen), Bd. 6, pag. 99 - 100, 158 - 162.

⁵³ RfH, Berlin, 12 VI 1925. An das Auswärtige Amt. Betr.: Grenzlandtagung in Oberschlesien. Vertraulich!; PAAA, IV Polen, Po 25, Polen D, Bd. 1.

⁵⁴ RfH, Berlin, 14 V 1923. An das Auswärtige Amt, Berlin. Betr.: Bericht über Masuren in Ermland; PAAA, IV Polen, Po 2 (Ostpreussen), Bd 4, pag. 10 - 18.

⁵⁵ RfH, Berlin, 19 XII 1928. An den Herrn Staatssekretär in der Reichskanzlei, Berlin; BK R. 43 I/2511, pag. 2, pag. 26.

Zachętą do przedrukowywania względnie drukowania artykułów utrzymanych w duchu wytycznych *RfH* mógł być — obok wszystkich innych względów — również fakt, iż tym samym dane czasopismo zyskiwało w aparacie *RfH* protektora i kolportera. Etatowy bowiem i nieetatowy aparat *RfH* dbał o to, by wynikające z jej działalności lub odpowiadające jej artykuły poszczególnych czasopism lub zamieszczające je często periodyki trafiały do możliwie masowego czytelnika. Stąd stałe i systematyczne zabiegi o to, by odpowiednie czasopisma wykładane były w kioskach, w poczekalniach dworcowych, u lekarzy-dentystów, radców prawnych i notariuszy, w urzędach i w instytucjach, w hotelach, w bibliotekach publicznych, w szkołach i klubach, w wagonach sypialnych i restauracyjnych, w bankach, na poczcie, w kasynach oficerskich i podoficerskich oraz w stołówkach żołnierskich — by wymienić tylko najczęściej w tym przypadku przez ludzi *RfH* uwzględniane środowiska i obiekty⁵⁶.

Identycznymi zabiegami objęto grupy i organizacje zawodowe oraz ich prasę. W tym celu *RfH* utrzymywała kontakty i obsługiwała swymi materiałami 91 tak wyspecjalizowanych czasopism fachowych, jak np. organ niemieckich krawców („*Deutsche Schneiderzeitung*”), handlarzy węglem („*Der Kohlenhändler*”) lub restauratorów („*Das Gasthaus*”)⁵⁷.

4. KONKURENCI I KONTRAHENCI *RfH*

Szeroki zakres działalności propagandowej *RfH* wywoływał niekiedy zaawiacją wręcz powodowane niezadowolenie jej konkurentów. Tak np. niemieckie władze administracyjne na Górnym Śląsku, których rzecznikiem był ówczesny *Landrat* Lukaschek, nie życzyły sobie, by na ich terenie *RfH* prowadziła działalność propagandową na własną niejako rękę i bez konsultowania się z władzami lokalnymi. Kamieniem obrazu dla tych ostatnich był zaś fakt, iż *RfH* bez porozumienia się z nimi przystąpiła na Górnym Śląsku do wydawania pisma satyrycznego pt. „*Pieron*”. Skarga Lukaschka, poprzez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych dotarła aż do Kancelarii Rzeszy⁵⁸.

Innego charakteru była w tym samym 1920 r. kierowana pod adresem *RfH* krytyka, którą zdecydowanie prowadziła grupa osób skupionych wokół berlińskiego wydawnictwa *Deutscher Aufklärungsdienst*. W grupie tej wyróżnił się zwłaszcza autor występujący pod nazwiskiem Sincton Upclair. On to w jednej ze swych publikacji nazwał *RfH* „centralą korupcji”⁵⁹. On też był autorem posłowania do innego wydawnictwa na temat *RfH*⁶⁰. W posłowaniu tym

⁵⁶ Reichskanzlei, Berlin, 24 II 1920. Bericht; BK R. 43 I/2504, pag. 15 - 16 - 17.

⁵⁷ Beantwortung der schriftlichen Anfragen des Herrn Abgeordneten Mumm; R. 43 I/2506, pag. 84.

⁵⁸ Der Minister des Innern, Berlin, 26 VI 1921. An den Herrn Chef der Reichskanzlei; Berlin; BK, R. 43 I/2505, pag. 58.

⁵⁹ Sincton Upclair. *Die Korruptionszentrale*. Verlag — Deutscher Aufklärungsdienst für das In- und Ausland.

⁶⁰ *Volksdienst gegen „Heimatdienst“ von Sinn Fein*. Mit einem Nachwort von Sincton Upclair.

Upclair postawił pod adresem RfH ponownie zarzut uprawiania korupcji, oddziaływania na wyniki wyborów, współpracy z Ministerstwem *Reichswehry*, a przede wszystkim podszywania się pod takie nazwy, jak *Zentralverlag*, *Neutralverlag*, *Werbedienst*, *Arbeitsgemeinschaft für staatsbürgerliche und wirtschaftliche Bildung (Astawibi)*, *Arbeitsgemeinschaft Neues Reich*, *Aufbau und Werden*.

Mniej więcej od połowy lat dwudziestych pojawiła się na szerszej bazie oparta krytyka RfH. Wynikała ona głównie jednak z niesnasek poszczególnych partii politycznych, reprezentowanych we władzach RfH. Dotyczyło to zwłaszcza prawicowej *Deutschnationale Volkspartei*, której przedstawiciele utrzymywali, że są zbyt majoryzowani przez członków *SPD*⁶¹. Chadecka partia Centrum z kolei zarzucała RfH mieszanie się do spraw wewnątrzpartyjnych. Centrum też nisko oceniało produkty wydawniczej działalności RfH, utrzymując ponadto, jakoby druki RfH zalegały tylko pomieszczenia zagranicznych niemieckich przedstawicielstw dyplomatycznych⁶².

Partyjną stronnicość, zwłaszcza na rzecz socjaldemokratów i takich osobistości z ówczesnej czołówki politycznej Republiki Weimarskiej, jak np. Marx, Braun, Koch-Weser i Severing, oraz tendencję w kierunku unitaryzmu zarzucały RfH ugrupowania bawarskich federalistów⁶³.

Wszystkie te głosy krytyczne, łączone pod koniec lat dwudziestych niekiedy z postulatem poczynienia oszczędności finansowych, nie doprowadziły do ograniczenia działalności RfH, nie, mówiąc już w ogóle o jej likwidacji. Zawsze znalazła się większość deputowanych do *Reichstagu*, zawsze przeważył autorytet takich osobistości, jak np. Theodora Heussa lub prof. dra Manfreda Lauberta, przede wszystkim zaś Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Rzeszy i Prus, które mogły się powoływać na całe, zachowane do dziś, tomy listów i rezolucji, wyrażających sprzeciw wobec ewentualnych zakusów likwidacji RfH⁶⁴. Zawsze też znalazła się oszczędnościowa chociażby dotacja w wysokości 1,5 milona marek⁶⁵. RfH była rządowi i siłom wówczas w Niemczech decydującym po prostu potrzebna i stąd mogła liczyć na stałe ich poparcie, co też rzeczywiście miało miejsce aż do końca Republiki Weimarskiej.

Odczuł to boleśnie najpoważniejszy konkurent RfH, a mianowicie tzw. Niemiecki Związek Ochrony (*Deutscher Schutzbund — DS*), który w połowie lat dwudziestych rozpoczął przeciwko RfH kampanię, uwieńczoną formalną skargą do Kancelarii Rzeszy, jakoby RfH „zabierała mu chleb”, mieszała się do jego spraw i naśladowała jego metody działania w zakresie

⁶¹ RfH, Berlin, 1 XI 1928. Herrn Ministerialdirektor Zechlin. Über die Beziehungen der Deutschnationalen Volkspartei zur Reichszentrale für Heimatdienst; PAAA, Nachrichtenabteilung, Deutschland 19 (Bd 7).

⁶² Niederschrift über die konstituierende Sitzung des parlamentarischen Beirats der RfH, am 12. November 1928; BK, R. 43, I/2511, pag. 31 - 32.

⁶³ Die Reichszentrale für Heimatzerstörung, „München-Augsburger Abendzeitung“ z 10 X 1930.

⁶⁴ BK, R. 43 I/2512, pag. 288 - 290 i cały tom R. 43 I/2513.

⁶⁵ *Ibidem*.

Deutschtumsarbeit. Władze, a zwłaszcza Kancelaria Rzeszy i AA, wzięły jednoznacznie stronę bezpośrednio i najbliższej im podporządkowanego urzędu, to znaczy *RfH*, ściśle wypełniającej rządowe wytyczne i znacznie tańszej w działaniu niż *DS*⁶⁶.

Epizod ten niewątpliwie umocnił pozycję *RfH* i ułatwił jej kontakty oraz wpływy wśród innych organizacji polityczno-społecznych w Niemczech, które oddziaływały na opinię publiczną tego kraju, tym bardziej po linii polityki rewizjonistycznej. Jak już uprzednio wspomniano, *RfH* nie ograniczała się bynajmniej do własnych druków i własnych działaczy z kręgu jej tzw. mężów zaufania. Starła się ona oddziaływać na opinię społeczną za pośrednictwem prasy lokalnej i fachowej. Tym bardziej nie omieszkła skorzystać z możliwości oddziaływania w tym kierunku za pośrednictwem względnie przy współpracy organizacji ideologicznie pokrewnych, zwłaszcza jeśli chodziło o organizację typu ziomkowsko-rewizjonistycznego, ideologiczne, zawodowe, kombatanckie i inne. Utrzymywała ona w tym zakresie kontakt z około 140 partiami i organizacjami społeczno-politycznymi, ziomkostwami, klubami, organizacjami wyznaniowymi, charytatywnymi, młodzieżowymi, kobiecymi, sportowymi i ze związkami zawodowymi⁶⁷.

Postulowanie rewizji terytorialnych i znaczny w tym zakresie dorobek propagandowych druków nie uchronił *RfH*, podobnie jak i całego systemu ideologicznego Republiki Weimarskiej przed likwidacją ze strony reżimu hitlerowskiego, który przejmowane nawet idee i cele zamykał we własne organizacyjne i instytucjonalne ramy. *RfH* rozwiązana została dekretem prezydenta i kanclerza Rzeszy z dniem 16 marca 1933 r.⁶⁸

JANUSZ SOBCZAK

ANEKSY

Nr 1: Ostateczna struktura organizacyjna *RfH* (1931 r.) i jej oficjalnie stosowana nomenklatura oryginalna (według BK, R. 43 I/2514)

Leiter: Ministerialrat Dr. Strahl

I. Politische, Organisations- und Verwaltung-Abteilung. — Oberr. Dr. Ziegler

I a. Politische Generalien, Etat Angelegenheiten, Personalien

I b. Aufbau und Ausbau der Organisation — Dr. Gritzbach

I c. Kassen- u. Verwaltungsangelegenheiten — Hoffmann

I d. Referat Berlin — Mark Brandenburg. Rgrr. Barth

⁶⁶ Der Staatssekretär in der Reichskanzlei, Berlin, 5 III 1926. An den Deutschen Schutzbund. Betr.: Verhältnis des Deutschen Schutzbundes zur *RfH* und zur Rheinischen Volkspflege.; PAAA, Nachrichten-Abteilung, Deutschland 19, Reichszentrale für Heimatdienst, Bd 7.

⁶⁷ Pełny wykaz tych organizacji — patrz aneks nr 2.

⁶⁸ Der Reichspräsident von Hindenburg, Der Reichskanzler Adolf Hitler. Erlass über die Auflösung der Reichszentrale für Heimatdienst. Vom 15. März 1933; BK R. 43 I/2515, pag. 188 - 192.

- II. Literarische Abteilung
 II a. Innen- und Aussenpolitik — Rgrr. Drege
 II b. Wirtschafts, Finanz- u. Sozialpolitik — Rgrr. Horwitz
 II c. Lichtbildwesen, Pressewesen — Dr Schrötter
 II d. Redaktion der Zeitschriften „Heimatdienst“ und „Deutschland“
 III. Pedagogische Abteilung — Oberr. Prof. Roloff (Staatspolitische Bildung)
 III a. Vortragswesen. — Prof. Roloff
 III b. Hochschulen, Volkshochschulen — Prof. Roloff
 III c. Jugendbewegung — Rgrr. Gritzbach
 III d. Frauenfragen — Rgrr. Dr. F. v. Hertling
 III c. Grenz- und Auslandsdeutschum — Rgrr. Dr. F. v. Hertling

Nr 2: Wykaz organizacji utrzymujących bezpośrednie kontakty z kierownictwem RfH (według: Liste der Organisationen, mit denen die Zentralleitung in direkte Verbindung steht; BK, R. 43 I/2509, pag. 28 - 35 — nazwy oryginalne)

Aufklärungsorganisationen: Arbeitsausschuss deutscher Verbände, Liga zum Schutz der deutschen Kultur, Deutsche Liga für Völkerbund, Arbeitsstätte für sachliche Politik, Gesellschaft für soziale Reform, Hochschule für Politik, Gesellschaft für soziale Reform, Vereinigte Vaterländische Verbände, Arbeitsgemeinschaft für Vaterländische Aufklärung, Wirtschaftspolitische Gesellschaft, Republikanischer Reichsbund, Amt für politische Bildung der deutsche Studentenschaft, Reichsbürgerrat, Kuratorium für Sparr- und Vereinfachungsmassnahmen, Politisches Colleg, Deutsche Akademie.

Landmannschaftliche Organisationen: Deutscher Schutzbund, Arbeitsgemeinschaft deutscher Landmannschaften, Bund der deutschen Ostverbände, Deutscher Ostbund, Bund heimattreuer Ostpreussen, Westpreussenbund, Reichsverband heimattreuer Ost- und Westpreussen, Vereinigte Verbände heimattreuer Oberschlesier, Memellandbund, Ostmarkenverein, Schleswig-Holsteiner Bund, Reichsverband der Rheinische Volkspflege (Westausschuss), Reichsverband der Rheinländer, Saarverein, Vereinigte Landmannschaften Eupen-Malmedy, Verein der Pfälzer, Hilfsbund der Elsass-Lothringer.

Grenzland Organisationen: Ostdeutscher Heimatdienst, Ostpreussischer Heimatbund, Danziger Heimatdienst, Grenzmarkdienst, Oberschlesischer Hilfsbund, Deutsche Wacht-Passau, Verein heimattreuer Hultschiner, Grenzlandamt der deutschen Studentenschaft.

Österreichische Organisationen: Österreichisch-Deutscher Volksbund, Deutscher Schulverein Südmark, Andreas-Hofer-Bund; Sudetendeutscher Heimatbund.

Kolonialdeutsche Organisationen: Koloniale Reichsarbeitsgemeinschaft (Korag), Deutsche Kolonialgesellschaft, Reichsverband der Kolonialdeutschen, Arbeitsgemeinschaft für Ausland- und Kolonialtechnik (AKOTECH).

Volksbildungsorganisationen: Zentralinstitut für Erziehung und Unterricht, Gesellschaft für Volksbildung, Verein zur Verbreitung volkstümlicher Schriften.

Klubs: Nationaler Klub, Reichsklub der D. V. P., Demokratischer Klub, Deutsche Gesellschaft 1914, Volksdeutscher Klub.

Parteien: Deutschnationale Volkspartei, Deutsche Volkspartei. Reichspartei des

deutschen Mittelstandes (Wirtschaftspartei), Bayerische Volkspartei, Zentrumspartei, Deutsche demokratische Partei, SPD.

Gewerkschaften: Allgemeiner deutscher Gewerkschaftsbund, Allgemeiner freier Angestelltenbund, Allgemeiner deutscher Beamtenbund.

Christliche Organisationen: Gesamtverband der christlichen Gewerkschaften, Gesamtverband der deutschen Angestelltengewerkschaften, Gesamtverband der deutschen Beamten- und Staatsangestellten Gewerkschaften.

Hirsch-Dunkersche Gewerkschaften: Verband der deutschen Gewerksvereine, Gewerkschaftbund der Angestellten, Ring deutscher Beamtenverbände. Beamten- und Angestelltenverbände (ausserhalb der Gewerkschaften): Der deutsche Beamtenbund, Reichsbund der Höheren Beamten, Vereinigung leitender Angestellter in Handel und Industrie.

Lehrer-Organisationen: Deutscher Philologenverband, Preussischer Philologenverein, Deutscher Lehrerverein, Verband deutscher Philologinnen, Deutscher Schulverein, Verein katholischer deutscher Lehrerinnen, Verband preussischer Gewerbe- und Handelslehrer, Verband deutscher Eisenbahnfachschulen, Katholischer Lehrerverband des Deutschen Reiches (Bochum), Reichsverband deutscher Handelslehrer mit Hochschulbildung.

Freie Berufe: Reichsverband der deutschen Volkswirte.

Presse: Reichsverband der deutschen Presse, Schutzverband deutscher Schriftsteller, Verein deutscher Zeitungsverleger, Evangelischer Presseverband, Verein Arbeiterpresse, Verein Berliner Presse.

Technik: Reichsbund deutscher Technik, Verein deutscher Ingenieure, Verband deutscher Diplomingenieure, Bund deutscher Zivil-Ingenieure.

Konfessionelle Organisationen: Evangelischer Bund, Evangelische Soziale Schule (Spandau), Evangelischer Arbeiter- und Arbeiterinnenverein, Zentralausschuss für die innere Mission der evangelischen Kirche, Volksverein für das katholische Deutschland, Windhorstbund, Caritasverband des Deutschen Reiches (Freiburg).

Charitative Organisationen: Deutsche Nothilfe, Preussische Nothilfe, Rotes Kreuz, Deutscher Verband für Wohlfahrtspflege.

Frauen-Organisationen: Bund deutscher Frauenverbände, Verband vaterländischer Frauenvereine, Deutscher Frauenausschuss zur Bekämpfung der Schuldlüge, Vereinigung evang. Frauenverbände Deutschlands, Deutscher Lyceumklub, Katholischer Frauenbund.

Jugend- und Studenten-Organisationen: Ausschuss der deutschen Jugendverbände, Die deutsche Studentenschaft.

Sportliche Organisationen: Deutscher Turnerschaft, Reichsausschuss für Leibesübungen, Akademische Sportvereine.

Ehemaliges Heer: Deutscher Reichskriegerbund Kyffhäuser, Deutscher Offiziersbund, Der Stahlhelm, Jungdeutscher Orden, Reichsbanner Schwarz-Rot-Gold. Kriegsbeschädigte und Gefangene: Zentralverband deutscher Kriegsbeschädigter und Hinterbliebener, Reichsbund der Kriegsbeschädigten, Kriegsteilnehmer und Kriegshintergebliebenen, Reichsvereinigung ehemaliger Kriegsgefangener.

Kommunal-Verbände: Deutscher Städtetag, Verband der preussischen Landgemeinden, Verband der deutschen Landkreise.

Verschiedene Organisationen: Technische Nothilfe, Reichsbund deutscher Mieter, Deutscher Rentnerbund, Reichsverband deutscher Konsumvereine (Düsseldorf).